

พลวัตกระแสพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ THE DYNAMIC TREND OF BELIEF IN NAGA IN GLOBALIZATION ERA

ผศ.ดร.สุชาติ บุษย์ชญาณนท์
อาจารย์ประจำภาควิชาศาสนาปรัชญา
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

๑. ความนำ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับพญานาคในพระพุทธศาสนาและกระแสแห่งพลวัตพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ปรากฏการณ์คติความเชื่อในสังคมไทยปัจจุบันมีความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่ามีอยู่จริงหรือไม่ แต่ก็ยังมีผู้ที่พยายามจะเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็นเชื่อเรื่องภูตผี เทพเจ้า แม้กระทั่งการบูชาสัตว์ประเภทต่าง ๆ เป็นต้นว่า สัตว์เหล่ายังอยู่ในฐานะที่เป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พญานาคหรืองูเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่มนุษย์ให้ความเคารพนับถือบูชามาเป็นเวลานาน โดยเห็นว่ากายภาพของพญานาคมีลักษณะแตกต่างกว่าสัตว์ประเภทอื่นๆ กล่าวคือเป็นสัตว์ที่มีพิษเหมือนมีอำนาจซ่อนเร้นอยู่ในตัวของพญานาค ดังนั้นพญานาคจึงมีความขลังที่ลึกลับน่าเกรงขามมีอิทธิพลต่อความเชื่อของมนุษย์ว่าเมื่อไรมนุษย์ทำให้พญานาคพึงพอใจพญานาคก็จะไม่ทำร้ายมนุษย์^๑

ในกรณีพญานาคหรือพญานาคยังเป็นสถานการณ์ที่น่าสงสัย โดยเฉพาะในสถานการณ์พญานาคคำชะโนด หรือสถานการณ์บั้งไฟพญานาคแถวลุ่มแม่น้ำโขงระหว่างฝั่งประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในช่วงเทศกาลออกพรรษาจะปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคเกิดขึ้น บ้างก็ว่าบั้งไฟพญานาคเกิดขึ้นโดยการกระทำของมนุษย์ จากสถานการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดข้อสงสัยในสิ่งเหนือธรรมชาติยังไม่สามารถที่พิสูจน์ข้อเท็จจริงได้ว่าจริงหรือไม่จริง อย่างไรก็ตามก็ได้มีผู้กล่าวถึงเรื่องราวของพญานาคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกบ้าง จากเรื่องเล่าของเกจิอาจารย์ต่าง ๆ บ้าง กลุ่มที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคพยายามที่หาเหตุผลมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ของพญานาคตามการเล่าขานตำนานสืบต่อกันมาถึงเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ของพญานาค โดยเฉพาะตำนานเมืองคำชะโนด มีการพยายามอธิบายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของพญานาคและคำบอกเล่าทางมุขปาฐะผ่านวรรณกรรมต่าง ๆ เช่น ฝั่จ้งหนั่ง บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ บั้งบัต เป็นต้น^๒ จากเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับพญานาคเป็นสิ่งที่กล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์พญานาคไม่ควรลบล้าง ดังนั้นผู้ที่มีความเชื่อความ

^๑สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ, “ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานสองฝั่งโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนถึงปัจจุบัน)”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ไทย, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๕๒), หน้า ๑.

^๒พิเชษฐ์ บัวคอม, หมู่บ้านหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์, (อุดรธานี: สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอบ้านดุง, ๒๕๔๙), (อัคราเนนา)

ศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคจึงมีการบนบานศาลกล่าวบ้าง มีการนำน้ำศักดิ์สิทธิ์ในบ่อน้ำพญานาคไปรักษาโรคบ้างและนำไปบูชาบ้าง สิ่งเหล่านี้จึงทำให้เกิดการเพิ่มมูลค่าความเชื่อศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคในรูปแบบต่าง ๆ มุมมองมิติความเชื่อพญานาคก่อให้เกิดความสัมพันธ์หลากหลายทั้งความเชื่อทางศาสนา วิถีชีวิตของชุมชนและค่านิยมของคนในมิติต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อพญานาคจะอยู่ในสถานะใดก็ตาม สิ่งสำคัญคติความเชื่อพญานาคยังจะมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนจำนวนมาก ในบทความนี้ผู้เรียบเรียงจะแสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์เกี่ยวกับอำนาจของพญานาค ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องต่อผู้ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคและเรื่องราวพญานาคในพระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไร ถึงแม้ว่านักวิชาการ นักคิด นักเขียน จะกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคในมุมมองต่าง ๆ จนทำให้เกิดวิวาทะกันขึ้นว่า พญานาค มีอยู่จริงหรือไม่

คติความเชื่อกระแสพญานาคนิยมก่อให้เกิดพลวัตทางสังคมในยุคโลกาภิวัตน์เป็นต้นว่าก่อให้เกิดวัฒนธรรมใหม่ทางด้านการท่องเที่ยว วิถีชีวิตเศรษฐกิจของคนในสังคม อัตลักษณ์ความเชื่อของคนในท้องถิ่น เป็นต้น คติความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคก่อให้เกิดมุมมองที่หลากหลายมิใช่มองว่าเป็นเรื่องมลาย แต่มองให้เห็นพลวัตความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับนาค ระหว่างวิถีชีวิตชาวบ้านกับการอนุรักษ์ธรรมชาติโดยผ่านสัญลักษณ์ในมิติของความเชื่อโดยเฉพาะในบทความนี้ผู้เรียบเรียงจะอธิบายเกี่ยวกับพญานาคในพุทธศาสนาและวิเคราะห์พญานาคนิยมตามกระแสพลวัตสังคมไทย

๒. คติความเชื่อพญานาคในพระพุทธศาสนา

เรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาหลายแห่งเป็นต้นว่าพญานาคในพุทธประวัติและตำนานพญานาคที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จึงขอกล่าวถึงพญานาคในมิติต่างๆ ต่อไปนี้

๑. มิติตามความหมาย

คำว่า “พญานาค” หรือ “นาค” ซึ่งมีความหมายหลายอย่าง เป็นต้นว่า พจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษ ได้ให้ความหมาย “นาค” ไว้ว่า เป็นชื่อของชนกลุ่มหนึ่ง, ชื่อทวีป , ภูเขาไปและงูที่สามารถแผ่พังพาน เป็นต้น^๓ ปทานุกรมบาลี – ไทย สันสกฤต ได้ให้ความหมาย “นาค” ไว้ว่า นรเทพที่มีศักดิ์เป็นมนุษย์มีหางเป็นงูเกิดจากนางกัทรุ ชายาของกัศยปฤาษี^๔ ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ^๕ ได้ให้ความหมาย “นาค” ไว้ว่า ผู้ประเสริฐหรือสัตว์ประเสริฐได้แก่ ช้าง, กะทิง เป็นต้น และผู้หมดบาปได้แก่พระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ นอกจากนี้ยังมีการให้ความหมายตามรากศัพท์ “นาค” คือ Naga ที่

^๓ Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, (Delhi: Molital Banaresidass, 1976).pp. 532-533.

^๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี-ไทย สันสกฤต, (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๖๒๖.

^๕ พระสิริรัตนปัญญาเถระ, วชิรสารัตถสังคหะ, (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๒๕.

มีความหมายว่า “งู” หรือ “อหิ”^๖ บางครั้ง “งู” จะพบเรียกตามคำศัพท์ว่า “อูระคะหรืออูระโค”^๗ จะเห็นได้ว่าการเรียกคำศัพท์ “งู” อาจเรียกเป็นคำศัพท์อื่นว่า “อูระคะ” หรือ “อหิ” หรือว่า “สัปปะ” บ้าง สลับกันไปแต่ยังทรงความหมายเอาไว้ว่า “งู”^๘ แต่ก็ยังมีการเรียกตามลักษณะอาการของ สัตว์เลื้อยคลานประเภทนี้ว่า อหิ หรือ อูระคะ หรือ สัปปะ ซึ่งเป็นสภาพธรรมชาติของกลุ่มงูแต่ยังมีกลุ่ม “นาค” หรือ “พญานาค” ที่มีลักษณะการเลื้อยคลานในกลุ่มเดียวกับงูแต่มีรูปร่างใหญ่และมีหงอนที่ อาศัยอยู่ในภพพญานาค จะถูกเรียกว่า อหิชาติ หรือ อูระชาติ ที่มีความหมายเดียวกันคือผู้เป็นชาติ เชื้อแห่งงูหรือเป็นเจ้าของงู^๙

อีกนัยหนึ่ง คำว่า “นาค” มีความหมายอยู่ ๒ ประเภท คือประเภทที่ ๑ มีความหมายตาม บริบทตามคำศัพท์เป็นต้นว่า งูทั่วไปหรือพญานาคที่มีภพภูมิอยู่ในวิมานได้แม่น้ำบ้าง ภูเขาบ้าง มหาสมุทรบ้าง ประเภทที่ ๒ มีความหมายในเชิงการตีความเป็นต้นว่า นาคคือผู้ประเสริฐที่เป็นพระ เสดชะและพระอเสชะ เป็นผู้ไม่ทำบาป^{๑๐} จากที่กล่าวมาคำว่า “นาค” จะมุ่งเน้นกล่าวถึงเฉพาะนาคที่ เป็นงู และสัตว์ที่เป็นนาคทิพย์ มีฤทธิ์ เกิดในวิมานที่เป็นสุคติตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท

๒. มิติพญานาคตามทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดย ภาพรวมได้มีมุมมองพญานาคเป็น ๒ มิติ คือ สัตว์ที่เป็นงูแบบทั่วๆ ไปและสัตว์พิเศษที่ฤทธิ์อำนาจ สามารถแปลงกายทิพย์งูเป็นมนุษย์ได้ อย่างไรก็ตามในมิติพระพุทธศาสนาองพญานาคว่าเป็นสัตว์ที่มี แหล่งกำเนิดเดียวกันและมีอิทธิพลต่อกัน ดังนั้น ในเบื้องต้นจะกล่าวถึงมุมมองพระพุทธศาสนาที่มีต่อ พญานาคที่มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. มิติทางชีวกายภาพของพญานาค

ในมุมมองพระพุทธศาสนาได้มองพญานาคคือ “งู” ที่มีชีวทางกายภาพคือเป็นสัตว์ที่ เลื้อยคลานประเภทหนึ่งที่มีพิษร้ายแรง ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสัตว์ ประเภทที่มีพิษร้ายแรงที่มีลักษณะเป็นสัตว์เลื้อยคลานว่า “อหิ” บ้าง “อูระคะ” บ้าง “สัปปะ” บ้าง^{๑๑} ซึ่งในภูมิประเทศอินเดียจะปรากฏว่าประชากรมีจำนวนมากดังที่ปรากฏในพระวินัยที่พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติให้พระภิกษุขอพยานให้ว่า “ภิกษุทั้งหลายจำพรรษาในอาวาสแห่งหนึ่งในโกศลชนบท ถูกเหล่าสัตว์ร้ายเบียดเบียน มันจับเอาไปได้บ้าง หนีมันรอดมาได้บ้าง. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้น แต่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลาย ...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายใน ศาสนานี้จำพรรษาแล้วถูกสัตว์ร้ายเบียดเบียน มัน..ถูกงูเบียดเบียน ขบกัดเอาบ้าง หนีมันรอดมาได้

^๖ ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๒๕.

^๗ ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๒๙. ชุ.ทก.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๒.

^๘ ชุ.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๔/๓๕๐. ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๓๒๘.

^๙ ชุ.ทก.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๒.

^{๑๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๙๖., ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๔๒๔., ชุ.จู.อ. (ไทย) ๖/๔๔๗.

^{๑๑} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๕/๒๙.

บ้าง พวกเธอพึงหลีกเลี่ยงไปด้วยสำคัญว่า นั่นแลอันตราย ไม่ต้องอาบัติ แต่พระราชชาด”^{๑๒} จะพบได้ว่า บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงหาอุบายเพื่อไม่ให้ถูกงูกัดด้วยการให้ภิกษุแผ่เมตตาให้กับพญานาคหรือพญานาคที่เป็นหัวหน้าทั้งหลายเพื่อให้ยุติการเบียดเบียนพระภิกษุ ดังที่ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนั้น ไม่ได้แผ่ เมตตาจิตไปสู่ตระกูลพญานาคทั้ง ๔ เป็นแน่ เพราะถ้าภิกษุรูปนั้นแผ่เมตตาจิตไปสู่ตระกูลพญานาคทั้ง ๔ ภิกษุรูปนั้นจะไม่พึงถูกงูกัดถึงมรณภาพ”^{๑๓} เมื่อมองในตระกูลพญานาคหรือพญานาคในพุทธศาสนาได้กล่าวถึงพญานาคทั้งหมดมี ๔ ตระกูล คือ ๑. ตระกูลพญานาควิรูปิกษะ ๒. ตระกูลพญานาเกอร่าปะละ ๓. ตระกูลพญานาฉัพพาปัตตะ ๔. ตระกูลพญานากัณหาโคตมกะ^{๑๔} ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แยกชนิดของพญานาคไว้อย่างละเอียดถึง ๑,๐๒๔ ชนิด ดังปรากฏในหนังสือปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕^{๑๕} ได้กล่าวถึงประเภทของพญานาคเอาไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. ภูฏมุข เป็นพญานาคที่มีพิษรุนแรงมาก เมื่อกัดผู้ใดแล้วร่างกายจะแข็งไปทั่วร่างกาย อวัยวะต่าง ๆ เช่น แขนจะงอเข้าและยึดออกไม่ได้จะปวดมาก

๒. ปูติมุข เป็นพญานาคที่มีพิษรุนแรงมาก เมื่อกัดผู้ใดแล้วรอยแผลที่ถูกกัดจะเน่าและมีน้ำเหลืองไหลออกมา

๓. อัคคิมุข เป็นพญานาคที่มีพิษรุนแรงมาก เมื่อกัดผู้ใดแล้วจะมีอาการร้อนไปทั่วทั้งร่างกาย รอยแผลที่ถูกกัดจะเป็นรอยร้าว คล้ายกับถูกไฟไหม้

๔. สัตถมุข เป็นพญานาคที่มีพิษรุนแรงมาก เมื่อกัดผู้ใดแล้ว ผู้นั้นจะเหมือนถูกฟ้าผ่า

อีกประการหนึ่ง วิธีการทำอันตรายของพญานาค ยังมีวิธีที่จะทำอันตรายที่มีความต่างกันไปอีก ๔ วิธี คือ

๑. ทัฏฐวิสาพญานาค พญานาคที่กัดใครแล้ว พิษจะซ่านเข้าไปทั่วทั้งร่างกาย

๒. ทัฏฐวิสาพญานาค พญานาคที่ใช้การมองดูแล้วพิษจะพ่นออกทางตา

๓. ฝุฏฐวิสาพญานาค พญานาคที่ใช้ลมหายใจพ่นเป็นพิษแล้วพิษนี้สามารถแผ่ซ่านไปได้

๔. วาตวิสาพญานาค พญานาคที่ใช้ลมหายใจพ่นพิษแล้วพิษจะแผ่ซ่านไป

นอกจากนี้พญานาคยังมีการพ่นพิษที่มีพิษรุนแรงแตกต่างกันไป พิษของพญานาคแบ่งออกเป็น ๔ ชนิด คือ

๑. อาคตวิสนโฆรวิส เป็นพิษที่แผ่ซ่านไปอย่างรวดเร็ว แต่ไม่รุนแรง

๒. โฆรวิส น อาคตวิส เป็นพิษที่รุนแรงมาก แต่พิษนั้นแผ่ออกไปอย่างช้าๆ

๓. อาคตวิส โฆรวิส เป็นพิษแผ่ซ่านไปอย่างรวดเร็ว แต่ไม่รุนแรง

๔. น อาคตวิสนโฆรวิส เป็นพิษแผ่ออกไปช้าและไม่แรง

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า มนุษย์กับงูมีความสัมพันธ์กันในหลายมิติ โดยเฉพาะในสังคมอินเดียยังเป็นสัตว์ที่มนุษย์พึงให้ความเคารพบูชา แต่ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงงูหรือพญานาคเป็นสัตว์เลื้อยคลานอยู่ในฐานะที่มีตัวตนอยู่จริงในโลกมนุษย์

^{๑๒}วิ.มหา.(ไทย)๔/๒๑๔/๒๔๔.

^{๑๓}วิ.จุ.(ไทย)๗/๒๖/๘.

^{๑๔}วิ.จุ.(ไทย)๗/๒๖/๘.

^{๑๕}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ , พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๑).

๒.มิติพญานาคที่มีรูปร่างพิเศษมหัศจรรย์กว่าทางกายภาพ

พระพุทธศาสนาได้มองว่าพญานาคเป็นสัตว์มีรูปร่างแตกต่างไปจากงูทั่วไป เป็นงูที่มีขนาดใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ เป็นเทพเจ้าสำหรับผู้บูชาพญานาค เป็นเทพเจ้าแห่งงูที่มีอยู่ในภพภูมิอีกภพภูมิหนึ่งที่อยู่ในแม่น้ำบ้าง มหาสมุทรบ้าง ต้นไม้บ้าง โดยเฉพาะพญานาคถือว่าเป็นอมนุษย์กึ่งเทพกึ่งสัตว์สามารถแปลงกายเป็นอะไรก็ได้ไปมาด้วยฤทธิ์ ซึ่งบางตำนานกล่าวถึงพญานาคไว้ว่า พญานาคเป็นสัตว์มหัศจรรย์ที่มีคุณสมบัติพิเศษคือมีฤทธิ์มากอาจจะเนรมิตกายให้เป็นคนได้ ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติว่ามีพญานาคมาขอบวชกับพระพุทธเจ้า แต่ด้วยวิสัยของพญานาคจะไม่ทิ้งสภาพเดิมของตน ดังนั้นถึงแม้พญานาคจะสามารถเนรมิตกายเป็นคนได้แต่จะยังคงลักษณะอาการ ๕ อย่างที่มีประจำตัวอยู่เสมอ ไม่สามารถทำให้หายไปได้ ลักษณะที่ว่านี้ คือ

๑. ในขณะที่ปฏิสนธิ ต้องปรากฏรูปร่างสัณฐานเป็นพญานาค
๒. ขณะลอกคราบ ต้องปรากฏรูปร่างสัณฐานเป็นพญานาค
๓. ขณะเสกเมณฑลอยู่กับนาคด้วยกัน ต้องปรากฏรูปร่างสัณฐานเป็นพญานาค
๔. ขณะนอนหลับโดยปราศจากสติ ต้องปรากฏรูปร่างสัณฐานเป็นพญานาค
๕. ขณะตาย ต้องปรากฏรูปร่างสัณฐานเป็นพญานาค

๓.มิติพญานาคในตำนานพุทธประวัติ

จะพบได้ว่าในตำนานพุทธประวัติได้กล่าวถึงพญานาคว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าหลายครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งก็มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา จะพบได้ว่า

เหตุการณ์ครั้งที่ ๑ ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ใต้ต้นอชปาลนิโครธ ๗ วัน แล้วเสด็จไปเสวยวิมุตติสุขภายใต้ต้นมุจลินท์ ๗ วัน เกิดสถานการณ์ฝนตกหนักตลอด ๗ วัน ขณะนั้นมุจลินท์เลื้อยมาค้ำคองอกจากที่อยู่ของตน แล้วได้แผ่พังพานของตนเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า เพื่อไม่ให้ฝน ลมหนาว แดด เหลือบ ยุง เฝียดเบียนพระวรกายของพระพุทธเจ้าตลอด ๗ วัน จากนั้นจึงจำแลงกายตนเป็นมาณพ ได้ยื่นประคองอัญชลี ถวายนมัสการพระพุทธเจ้า ลำดับต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงเปล่งอุทานว่า “ความสงบเป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ มีธรรมปรากฏแล้ว เห็นอยู่ ความไม่พยาบาท คือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความปราศจากกำหนด คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ เป็นสุขในโลก การกำจัดอัสมิมานะเสียได้นั้นแล เป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๑๖} ด้วยเหตุการณ์ดังกล่าวจึงทำให้เกิดพลวัตรกระแสการสร้างพระพุทธรูปในปางนาคปรกซึ่งเป็นปางของพญานาคปกป้องพระพุทธเจ้าจากภัยต่างๆ

เหตุการณ์ครั้งที่ ๒ เรื่องราวเกี่ยวพญานาคที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าในช่วงที่พระองค์ทรงไปโปรด “ชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ ชีชฎิล ๓ พี่น้องเป็นเจ้าลัทธิบูชาไฟ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอาศรมขออนุญาตพักอาศรมชฎิลทั้ง ๓ ที่โรงบูชาเพลิงหนึ่งคั่น ก็ได้รับการปฏิเสธไม่ให้พระพุทธเจ้าพัก พระพุทธองค์ขออนุญาตพักถึง ๓ ครั้ง เพราะที่พักโรงเพลิงนั้นเป็นที่อยู่ของพญานาคที่ดุร้ายและมีฤทธิ์มาก ชฎิล ๓ พี่น้องกลัวพญานาคจะทำร้ายพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่าพญานาคจะได้ทำร้ายพระองค์ ชฎิลจึงอนุญาตให้พักคั่นนั้น พระพุทธองค์ทรง

^{๑๖}วิ.มหา.(ไทย)๔/๕/๗

ปราบพญานาคจนหมดฤทธิ์ ชฎิล ๓ พี่น้องเห็นอำนาจของพระพุทธร่องค์จึงทูลขออุปสมบท ด้วยเหตุการณ์ดังกล่าวที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงปราบพญานาคในช่วงเผยแพร่พระพุทธศาสนาช่วงแรก จึงเป็นเหตุให้ชฎิล ๓ พี่น้องขออุปสมบทและได้ช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยมีพระสงฆ์ถึง ๑,๐๐๓ รูป”^{๑๗}

เหตุการณ์ครั้งที่ ๓ เรื่องราวพญานาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาขออุปสมบท “นาคตัวหนึ่งอึดอัดระอา เกลียดกำเนิดนาค จึงนาคนั้นได้มีความดำริว่า ด้วยวิธีอะไรหนอ เราจึงจะพ้นจากกำเนิดนาค และกลับได้อัตภาพเป็นมนุษย์เร็วพลัน. ครั้นแล้วได้ดำริต่อไปว่า พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร เหล่านี้แล เป็นผู้ประพடுத்தธรรม ประพடுத்தสงบ ประพடுத்தพรหมจรรย์ กล่าวแต่คำสัตย์ มีศีล มีกัลยาณธรรม หากเราจะพึงบวชในสำนักพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร ด้วยวิธีเช่นนี้ เราก็จะพ้นจากกำเนิดนาคและกลับได้อัตภาพเป็นมนุษย์เร็วพลัน ครั้นแล้วนาคนั้นจึงแปลงกายเป็นชายหนุ่ม แล้วเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายขอบรรพชา. ภิกษุทั้งหลายจึงให้เขาบรรพชาอุปสมบท. สมัยต่อมา พระนาคนั้นอาศัยอยู่ในวิหารสุดเขตกับภิกษุรูปหนึ่ง. ครั้นสมัยแห่งราตรี ภิกษุรูปนั้น ตื่นนอนแล้วออกไปเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง. ครั้นภิกษุรูปนั้นออกไปแล้ว. พระนาคนั้นก็วางใจจำวัด. วิหารทั้งหลายเต็มไปด้วยงู. ขนดื่นออกไปทางหน้าต่าง. ครั้นภิกษุรูปนั้นผลักบานประตูด้วยตั้งใจจักเข้าวิหาร ได้เห็นวิหารทั้งหลายเต็มไปด้วยงู เห็นขนดื่นออกไปทางหน้าต่าง ก็ตกใจ จึงร้องเอะอะขึ้นภิกษุทั้งหลายถามว่า อาวุโส ท่านเป็นใคร? พระนาคตอบว่า ผมเป็นนาค ขอรับ พระภิกษุถามว่า อาวุโส ท่านได้ทำเช่นนี้เพื่อประสงค์อะไร? พระนาคนั้นจึงแจ้งเนื้อความนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าที่ประทับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วได้ทรงประทานพระพุทธโฆสาวาทนี้แก่นาคนั้นว่า พวกเจ้าเป็นนาคมีความไม่องงามในธรรมวินัยนี้เป็นธรรมดา ไปเกิดเจ้านาค จงไปรักษาอุโบสถในวันที่ ๑๔ ที่ ๑๕ และที่ ๘ แห่งปักษ์นั้นแหละ ด้วยวิธีนี้เจ้าจักพ้นจากกำเนิดนาค และจักกลับได้อัตภาพเป็นมนุษย์เร็วพลัน ครั้นนาคนั้นได้ทราบวาทะตนมีความไม่องงามในพระธรรมวินัยนี้เป็นธรรมดาก็เสียใจหลั่งน้ำตา ส่งเสียงดังแล้วหลีกไปลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งความปรากฏตามสภาพของนาค มีสองประการนี้ คือ เวลาเสพเมถุนธรรมกับนางนาค ผู้มีชาติเสมอกัน ๑ เวลาว่างใจนอนหลับ ๑”^{๑๘} เมื่อพญานาคถูกพระพุทธรเจ้าไม่ให้บวชเป็นพระจึงขออนุญาตพระพุทธรเจ้าให้ได้ใช้เรียกชื่อบุคคลที่จะบวชเป็นพระก่อนว่า “นาค” ตามกำลังศรัทธาที่พญานาคอยากจะบวชแต่ไม่สามารถบวชได้ พระพุทธรเจ้าจึงทรงอนุญาตการเรียกผู้จะบวชพระว่า “นาค”

๔.มิติกำเนิดพญานาคในทัศนะพระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงมูลเหตุที่ก่อให้เกิดเป็นพญานาคตั้งอยู่บนพื้นฐานตามหลักอิทัปปิจจยตาของเหตุ-ปัจจัย “เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาก็มี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ

^{๑๗}วิ.มหา.(ไทย)๔/๓๗ - ๓๘/๓๖ - ๓๗.

^{๑๘}วิ.มหา.(ไทย)๔/๑๒๗/๑๔๓ - ๑๔๔.

ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น”^{๑๙} ประเด็นเกี่ยวกับกำเนิด พญานาคในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงมูลเหตุอยู่ ๓ ประเด็น คือ ๑.เกิดจากกุศลกรรม ๒.เกิดจาก อกุศลกรรมผู้ที่ต้องอาบัติและ ๓.เกิดจากอกุศลกรรมที่ถูกข่มในน้ำ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดที่ทำให้เกิด เป็นพญานาคในแต่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ ๑ เกิดจากกุศลกรรม มีผู้ปรารถนาที่จะครอบครองสมบัติแบบเดียวกับพญานาค สร้างกุศลจิตด้วยการทำบุญบริจาคทานและการรักษาอุโบสถศีลมิให้ขาด เพื่อไปเกิดส่วยสมบัติ เหมือนพญานาค ดังปรากฏในสังขปาลชาดกที่ว่า “...โปรดให้สร้างโรงทานไว้ในทิศทั้ง ๔ ยังสกลชมพู ทวีปให้เอิกเกริก ทรงบริจาคทาน รักษาศีล ทำการรักษาอุโบสถกรรม ปรารณานาคพิภพ ใน ที่สุดแห่งพระชนมายุ ก็ได้ไปบังเกิดเป็นพญาสังขปาลนาคราชในนาคพิภพ เมื่อล่วงผ่านเลยไป เธอเป็นผู้เดือดร้อนรำคาญในสมบัตินั้นนับแต่นั้นมา ก็ปรารถนากำเนิดมนุษย์อยู่รักษาอุโบสถกรรม เมื่อพญาสังขปาลนาคราชอยู่ในนาคพิภพครานั้น การอยู่รักษาอุโบสถ ไม่สำเร็จผล ย่อมถึงศีล พินาศ”^{๒๐} จากประเด็นมูลเหตุการเกิดเป็นพญานาคในภพภูมิที่ตนต้องการด้วยการสร้างบุญกุศล ปรารถนาที่จะไปส่วยทรัพย์สมบัติในนาคภพด้วยการสร้างกุศลกรรม ดังที่ปรากฏในตำนานชาดก ของพญานาคสังขปาลนาคราชที่ว่า “ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ มิใช่โดยไม่มีเหตุ และมีใช่ เกิดเพราะใคร น้อมมาให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามิได้ทำเองแม้เทวดาก็มิได้ให้ ข้าพเจ้าได้วิมานนี้ ด้วยบุญกรรม อันไม่เป็น บาปของตน อาตมาภาพ ถามว่า พรตของท่านเป็นอย่างไร และพรหมจรรย์ของท่านเป็นไฉน นี่ เป็นวิบากแห่งกรรมอะไร ที่ท่านประพฤติดีแล้ว ดูก่อนพญานาคราช ขอบอกเนื้อความนี้ แก่ข้าพเจ้า ท่านได้วิมานนี้มาอย่างไรหนอ ? พญานาคราช ตอบว่า ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชาผู้ ยิ่งใหญ่ กว่าชนชาวมคธ มีนามว่า พุโยธนะ มีอานุภาพมาก ได้เห็นชัดว่า ชีวิตเป็นของนิด หน่อยไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาจึงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส ได้ให้ข้าวและน้ำเป็นทาน อันไพบูลย์โดยเคารพ วังของข้าพเจ้าในครั้งนั้น เป็นดงบ่อน้ำ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ก็อ้อมหน้า สำราญในที่นั้นข้าพเจ้าได้ให้ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ประทีป ยวดยาน ที่ปัก ผ้าถุงห่ม ที่ นอน และข้าว น้ำ เป็นทานโดยเคารพ ในที่นั้นเป็นพรต และเป็นพรหมจรรย์ของข้าพเจ้านี้เป็น วิบากแห่งกรรมนั้น ที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้วข้าพเจ้าได้วิมานอันมีภัตตาหารเพียงพอ มีข้าวน้ำ มากมาย เพราะวัตร และพรหมจรรย์นั้นแล”^{๒๑} จากประเด็นที่มูลเหตุกำเนิดของพญานาคที่มาจาก กุศลกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้อธิบายว่าเกิดตามมรรควิธี ๒ ประการ คือการรักษาศีล และการให้ทาน

ประเด็นที่ ๒ เกิดเป็นพญานาคเพราะอาบัติ ซึ่งเป็นกรรมของผู้กระทำความผิดพระวินัยสงฆ์ ซึ่งมี สาเหตุมาจากกุศลกรรมที่บวชเป็นพระสงฆ์แต่กระทำความผิดวินัยสงฆ์ด้วยต้องอาบัติเล็กน้อยแต่มิได้ แสดงคืน เมื่อเวลาจะละสังขารจากโลกนี้ไปจิตได้หวงระลึกถึงอกุศลกรรม จิตเกิดเศร้าหมองว่าตนเอง ไม่ได้แสดงอาบัติคืนจึงเป็นเหตุให้ไปถือกำเนิดเป็นพญานาค ดังเรื่องราวพญานาคที่ชื่อว่า เอรก

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๘.

^{๒๐} พ.ช.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๗๐.

^{๒๑} พ.ช.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๘๓ - ๖๘๕.

ปัตตะ^{๒๒} ที่ว่า “ในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลก่อนพระยานาคนั้นเป็นภิกษุหนุ่มขึ้นเรือไปในแม่น้ำคงคา ยึดใบตะไคร้ น้ำกอหนึ่ง เมื่อเรือแม่แล่นไปโดยเร็ว, ก็ไม่ปล่อย. ใบตะไคร้ น้ำขาตไปแล้ว. ภิกษุหนุ่มนั้นไม่แสดงอาบัติ ด้วยคิดเสียว่า “นี่เป็นโทษเพียงเล็กน้อย” แม้ทำสมณธรรมในป่าสิ้น ๒ หมื่นปี ในกาลมรณภาพ เป็นประดุจใบตะไคร้ น้ำผูกคอ แม้อยากจะแสดงอาบัติ เมื่อไม่เห็นภิกษุอื่น ก็เกิดความเดือดร้อนขึ้นว่า “เรามีศีลไม่บริสุทธิ์” จุตจากอัฐภาพนั้นแล้ว บังเกิดเป็นพระยานาค ร่างกายประมาทเท่าเรือโคลน. เขาได้มีชื่อว่า “เฮอร์ปัตตะ” นั้นแล ในขณะที่เกิดแล้วนั่นเอง พระยานาคนั้นแลดูอัฐภาพแล้ว ได้มีความเดือดร้อนว่า “เราทำสมณธรรมตลอดกาล ซึ่งมีประมาณเท่านี้ เป็นผู้บังเกิดในที่มิชอบเป็นอาหาร ในกำเนิดแห่งอเหตุกสัตว์” ในกาลต่อมาเขาได้ธิดาคนหนึ่ง แม่พังพานใหญ่บนหลังน้ำในแม่น้ำคงคา วางธิดาไว้บนพังพานนั้น ให้พ่อนรำซบร้องแล้ว พระยานาคออกอุบายเพื่อทราบการอุปบัติแห่งพระพุทเจ้า ทราบว่า เขาได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “เมื่อพระพุทเจ้าบังเกิดขึ้นเรารู้จักได้ยินความที่พระพุทเจ้านั้นบังเกิดขึ้น ด้วยอุบายนี้แน่ละ ผู้ใดนำเพลงขับ แก่เพลงขับของเราได้ เรารู้จักให้ธิดากับด้วยนาคพิภพอันใหญ่แก่ผู้นั้น” วางธิดานั้นไว้บนพังพาน ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือน. ธิดานั้นยืนพ่อนอยู่บนพังพานนั้น” ด้วยเหตุที่พญานาคเฮอร์ปัตตะได้ทำอกุศลกรรมในระหว่างที่เป็นพระภิกษุสงฆ์เพียงอาบัติเล็กน้อยจึงได้เกิดเป็นนาคราชหลายร้อยปี

ประเด็นที่ ๓ เกิดเป็นพญานาคเพราะถูกฆ่าในน้ำ ด้วยแรงแห่งอกุศลกรรมที่เกิดจากความพยาบาทที่ถูกฆ่าในน้ำ ดังกรณีหญิงฆ่าผัว มีเรื่องเล่าว่า บุรุษผู้หนึ่งประพาศติมิฉาจารต่อภรรยาของพี่ชาย เขาเองได้เป็นที่รักของหญิงนั้น ยิ่งกว่าสามีของตน นางบอกชายผู้ให้หน้าเอามิดโต้อันคมไปปักอยู่ตรงที่พี่ชายของเขาทำงานในป่าเสร็จแล้วกลับบ้าน นางลวงสามีไปที่ท่าน้ำ แล้วบอกให้น้องชายสามีมาที่ท่าน้ำ พอสามีนางตามไปจิตยังหวั่นภรรยาตนเองผนวกกับความผูกพันกับสถานที่ที่เขาตายเป็นเหตุทำให้เขาได้ไปเกิดเป็นงูเขียวใหญ่ในเรือนของตน^{๒๓} อีกกรณีหนึ่งพระภิกษุที่เป็นอยู่ด้วยความตระหนี่ในอาวาส ดังที่ปรากฏ “ในอาวาสหลังนี้เขาเก็บบริวารของเจติย์ หรือของสงฆ์ไว้ ย่อมกันอาวาสแม้ที่เป็นของสงฆ์เธอทำกาลแล้วย่อมไปเกิดเป็นเปรต หรืองูเหลือม ความตระหนี่ในตระกูลชื่อว่า กุลมัจฉริยะ”^{๒๔} เพราะเหตุแห่งโมหะจิตที่เกิดจากความโลภหรือความตระหนี่จึงทำให้เกิดเป็นงูเหลือม

จากประเด็นที่กล่าวมาการเกิดเป็นพญานาคหรืองูนั้นล้วนมีมูลเหตุที่เกิดจากอำนาจของจิตที่ตั้งเอาไว้ก่อนแล้วด้วยกุศลกรรมบ้าง ด้วยอกุศลกรรมบ้าง จึงเป็นมูลเหตุให้ไปถือกำเนิดเป็นพญานาคหรือตามนัยของพระพุทธศาสนาที่กล่าวเอาไว้

๕. มิติรูปแบบการปกครองของเหล่าพญานาคในทัศนะพุทธศาสนาในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงรูปแบบการปกครองของพญานาคนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของท้าวจุลโลกบาล ๔ ประกอบด้วย

^{๒๒} พ.ธ.อ. (ไทย)๑/๒/๓๒๓

^{๒๓} พ.ต.อ. (ไทย)๑/๓/๓๗๒.

^{๒๔} พ.ป.อ. (ไทย)๓/๒/๓๕๙

- ๑.ท้าวธรรฐ เป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์
- ๒.ท้าววิรุฬหก เป็นหัวหน้าของพวกกุมภภัณฑ์
- ๓.ท้าววิรูปักษ์ เป็นหัวหน้าของพวกนาค
- ๔.ท้าวภูเวร เป็นหัวหน้าของพวกยักษ์^{๒๕}

ในการปกครองของพญานาคซึ่งจะอยู่ภายใต้การปกครองของท้าววิรูปักษ์ถือว่าเป็นผู้ปกครองนาคสูงสุด มีการกล่าวถึงพญานาคที่ดูแลแต่ละสถานที่ ดังปรากฏในคัมภีร์ที่ว่า “อนึ่งเหล่านาคที่อยู่ในสระชื่อนภะบั้ง อยู่ในเมืองเวสาลีบ้าง พร้อมด้วยนาคบริษัทเหล่าตัจฉกะกัมพลนาค และอัสสตรนาคก็มา นาคผู้อยู่ในท่า ชื่อปายาคะ กับญาติ ก็มา นาคผู้อยู่ในแม่น้ำยมุนา เกิดในสกุลธรรฐ^{๒๖} โดยเฉพาะพญานาคธรรฐจะเห็นว่าเป็นนาคที่ถูกกล่าวถึงบ่อยๆ ซึ่งเป็นผู้มียศในหมู่นาคทั้งหลาย ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงพญานาควิรูปักษ์ว่าเป็นจอมแห่งนาค^{๒๗}

๖.มิติสถานที่ที่พญานาคอาศัยอยู่ตามทัศนะพุทธศาสนา ประเด็นเรื่องที่อยู่ของพญานาคได้มีเหตุปรากฏการณ์ต่าง ๆ ว่าได้พบรอยพญานาคตามสถานที่ต่าง ๆ มากมาย ดังนั้นจึงอยากจะกล่าวถึงสถานที่ๆ พญานาคอาศัยอยู่ ณ สถานที่ใดบ้าง ซึ่งพุทธศาสนาได้กล่าวถึงที่อยู่ของพญานาคเอาไว้ ดังนี้

๑.พญานาคอาศัยอยู่ในสระน้ำบ้าง แม่น้ำบ้าง และมหาสมุทรบ้าง ตามคัมภีร์พุทธศาสนาได้กล่าวถึงพญานาคเป็นสัตว์ทิพย์ สำหรับพญานาคที่มีอัตรภาพที่หายาก็จะเป็นงูที่มีอสรพิษก็จะมีธรรมชาติที่อาศัยแม่น้ำและมหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยเพราะน้ำกับพญานาคมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดว่าเป็นสัญลักษณ์ที่อยู่ของพญานาค ดังพญานาคได้กล่าวว่า “ท่านเพ่งดูห้วงน้ำลึกจนอยู่ทุกเมื่อน่ากลัวใด ห้วงน้ำนั้น เป็นที่อยู่อันรุ่งเรืองของเรา”^{๒๘} เรื่องราวของกาลนาคราชที่นอนหลับอยู่ใต้แม่น้ำเนรัญชรา ได้ยินเสียงถาตของคำกระทบกัน จึงตื่นขึ้นมาและรู้ว่ามีพระพุทธรูปเจ้ากำเนิดเกิดขึ้นแล้ว ดังปรากฏในคัมภีร์ที่ว่า “พระโพธิสัตว์ครั้นเสวยข้าวขาวปายาสนั้นแล้ว จับถาตของทรงอริชฐานว่า ถ้าเรจักได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในวันนี้ไซ้ ถาตของเราใบนี้ จงลอยทวนกระแสน้ำไป ถ้าจักไม่ได้เป็น จงลอยไปตามกระแสน้ำ ครั้นทรงอริชฐานแล้วได้ลอยถาตไป ถาตนั้นลอยตัดกระแสน้ำไปถึงกลางแม่น้ำ ณ ที่ตรงกลางแม่น้ำนั้นแลได้ลอยทวนกระแสน้ำไปสิ้นสถานที่ประมาณ ๘๐ คอก เปรียบเหมือนม้าซึ่งเพียบพร้อมด้วยฝีเท้าอันเร็วไวฉะนั้น แล้วจมลงที่น้ำวนแห่งหนึ่งจมลงไปถึงภพของกาลนาคราช กระทบถาตเครื่องบริโภคของพระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ มีเสียงดังกรึก ๆ แล้วได้วางรองอยู่ใต้ถาตเหล่านั้น กาลนาคราชครั้นได้สดับเสียงนั้นแล้ว กล่าวว่า เมื่อวานนี้พระพุทธรูปเจ้าทรงบังเกิดแล้วองค์หนึ่ง วันนั้นบังเกิดอีกองค์หนึ่ง จึงได้ยืนกล่าว สดุดีด้วยบทหลายร้อยบท”^{๒๙} จะเห็นได้ว่า กาลนาคราชได้อยู่อาศัยที่แม่น้ำเนรัญชรามานานและได้มีการกล่าวถึงมหาสมุทรเป็นที่อาศัยอยู่ของพญานาคมาณวิภา ซึ่งได้มีการกล่าวถึงที่อยู่ของนางนาควิภาและลูกของนางว่าได้อาศัยอยู่ในมหาสมุทร ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ที่ว่า “นางนาคมาณวิภาตั้งครรภ์ตลอดบุตรเป็นชาย พวกญาติได้ขนานนามท่านว่า

^{๒๕}ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๙๓.

^{๒๖}ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๓- ๒๔๔/๑๙๔.

^{๒๗}ที.ป.(ไทย)๑๐/๒๔๔//๑๙๔ - ๑๙๕.

^{๒๘}ช.ช.อ.(ไทย)๔/๓/๔๙.

^{๒๙}ช.ช.อ.(ไทย)๓/๑/๑๑๔-๑๑๕.

สาครพรหมทัต เพราะท่านประสูติที่ฝั่งแม่น้ำสาคร. ในเวลาที่เดินได้ นางนาคมาณวิกาก็คลอดบุตร เป็นหญิง พวกญาติขนานนามนางว่า สมุททชา เพราะนางเกิดที่ริมฝั่งสมุทร”^{๓๐}

๒. พญานาคชอบอาศัยอยู่ที่จอมปลวกและบ่อน้ำ โดยมีการกล่าวว่าพญานาคมักหลบหลีก ความวุ่นวายในภพพญานาคมาเพื่อบำเพ็ญรักษาศีลภาวนาในช่วงวันอุโบสถศีลถือเอาจอมปลวกเป็นที่ จำศีล ดังกรณีภริยัตถตนาคราช จัมเปยยนาคราช และสังขปาลนาคราช^{๓๑} ได้มาอาศัยจอมปลวกเป็นที่ ปฏิบัติธรรมเพราะว่าจอมปลวกนั้นเป็นสถานที่เหมาะสมกับสถานภาพของความเป็นงูที่สามารถขุดตัว รอบจอมปลวกได้ง่ายและไม่ลำบาก พญานาคจึงนิยมมาบำเพ็ญเพียรโดยเลือกจอมปลวกเป็นที่อาศัย อีกประเด็นพญานาคเลือกบ่อน้ำเป็นที่อยู่อาศัย ดังปรากฏในคัมภีร์ “พญานาคผู้อยู่ภายใต้บ่อน้ำได้ กระทำอย่างนั้น ทั้งหมดนั้นไม่ใช่เหตุอันสมควร เพราะท่านแสดงการเกิดขึ้นแห่งน้ำ”^{๓๒}

๓. พญานาคชอบอาศัยอยู่ตามถิ่นที่เป็นภูเขา ดังที่ปรากฏในนาคสูตรได้กล่าวถึงพญานาคที่ได้ อาศัยภูเขาชื่อว่า หิมวันต์^{๓๓}

๔. พญานาคชอบอาศัยอยู่ตามป่าไม้และต้นไม้ ดังปรากฏในคัมภีร์ที่ว่าพญามุจลินท์นาคราช อาศัยอยู่ใกล้ต้นไม้จิก (มุจลินท์) ในขณะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเสวยวิมุตติสุข ได้แผ่พังพานและขุดตัว เพื่อให้พระพุทธองค์ประทับนั่งสมาธิไม่ถูกสายฝนที่ตกลงมาถูกตัวพระพุทธองค์^{๓๔}

๗. มิตินาคพิภพตามทัศนะพุทธศาสนา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเมือง นาคราชหรือที่เราเข้าใจคือเมืองบาดาลซึ่งเป็นเมืองของพญานาค ซึ่งมีการเรียกขนานนามของเมืองนคร ชื่อต่างๆ เป็นต้นว่า “ภพนาคนั้นเขาเรียกชื่อว่าโกควดินครบ้าง วาสนครบ้าง หิริญญวดินครบ้าง เป็น เมืองที่บุญกรรมนิรมิตล้วนแต่ทองคำสำเร็จแก่พระยานาคผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง”^{๓๕} บาง คัมภีร์ได้กล่าวถึงนาคพิภพของพญานาคอยู่ลึก ๕๐๐ โยชน์^{๓๖} และบางคัมภีร์ก็กล่าวว่าภพของนาคจะ ไม่ได้อยู่ลึกมากจะอยู่ใต้แม่น้ำหรือภายในแม่น้ำ ดังปรากฏในสังขปาลชาดก^{๓๗} จึงแสดงให้เห็นว่านาค พิภพไม่ได้อยู่ลึกลงไปในพื้นที่ดินหรือพื้นน้ำมาก เนื่องจากพญานาคเป็นสัตว์ทิพย์และมีบุญฤทธิ์ความลึก กว้างของตัวเมืองอาจเป็นไปได้ด้วยอำนาจของบุญฤทธิ์ เมื่อกล่าวถึงลักษณะเมืองในนาคพิภพจะมี ขนาดเล็กบ้าง ขนาดใหญ่บ้าง แล้วแต่บุญกรรมของผู้กระทำมาและสำหรับผู้ที่สั่งสมบุญมาก็จะมีเมือง ขนาดกว้างใหญ่ไพศาลประมาณ ๕๐๐ โยชน์^{๓๘} ในสังขปาลชาดก ได้อธิบายเกี่ยวกับนาคพิภพอาไว้ว่า “..นาคพิภพนั้นสมบูรณ์ ภาคพื้นไม่มีกรด อ่อนนุ่มงดงามมีหญ้าเตี้ย ไม่มีละอองธุลีนำมาซึ่งความ เลื่อมใสระงับความโศกของผู้ที่เข้าไป...มีสระโบกขรณีอันไม่อากุล เขียวชุ่มดั่งแก้วไพฑูรย์มีต้นมะม่วง นารีนรมย์ทั้ง ๔ ทิศ มีผลสุกกิ่งหนึ่งผลอ่อนกิ่งหนึ่ง ซึ่งผลิตผลเป็นนิตย..ในท่ามกลางส่วนเหล่านั้นมี

^{๓๐} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๑.

^{๓๑} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๔๖., ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/ ๑๙๕ - ๑๙๖., ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๗๐.

^{๓๒} ชุ.อ.อ. (ไทย) ๑/๓/๗๐๐.

^{๓๓} สัมมา.อ. (ไทย) ๕/๑/๑๘๔.

^{๓๔} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖/๘.

^{๓๕} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๓๗๕.

^{๓๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๓๓๕.

^{๓๗} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๗๐.

^{๓๘} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๓๘.

นิเวศเลื่อมประภัสสรล้วนแล้วด้วยทองคำ มีบานประตูแล้วด้วยเงินงามรุ่งเรืองยิ่งประหนึ่งสายฟ้า
 รุ่งเรืองในกลางหา ฉะนั้น...ในท่ามกลางสวนเหล่านั้นเรือนยอดและห้องแล้วไปด้วยแก้วมณีแก้ว ไป
 ด้วยทองคำอันโอฬารวิจิตรเป็นอเนกประการเนรมิตด้วยดีติดต่อกันเต็มไปด้วยนางนาคก็ัญญาทั้งหลาย
 ผู้ประดับแล้วลึงทรสายสร้อยทองคำ”^{๓๙} และในจัมเปยยชาดกได้บรรยายถึงความงามของภพนาค
 เอาไว้ว่า “ภพนามิภูมิกาคอันวิจิตรตระการตาแล้วด้วยทรายทองทั้งสุวรรณปราสาทก็ปูลาดด้วย
 แผ่นกระดานแก้วไพบลูย์ อลงกตนิเวศน์ของจัมเปยยนาคราชมีรัศมีโอภาสตั้งแสงพระอาทิตย์แรกอุทัย
 อันรุ่งเรืองไปด้วยรัศมีประหนึ่งสายฟ้าในกลุ่มเมฆ นิเวศน์ของท้าวนาคราชดารดาชไปด้วยพญานาค
 ชนิด หอมฟุ้งจรไปด้วยทิพย์สุคนธ์อบวล้วนวิเศษ เหล่าทิพย์ดุริยางค์ ดนตรีมีประโคมบรรเลงทั้ง
 นาง นางสัณญาทั้งหลายก็พ้อนรำ ขับร้อง ณ สุวรรณแท่นทองมีพื้นแล เสาทั้งลูปไล้ทาแล้วด้วยแก่น
 จันทรอันเป็นทิพย์”^{๔๐} จะพบได้ว่านาคพิภพมีสภาพคล้ายๆ กับสวรรค์ซึ่งเต็มไปด้วยรัตนแก้วมณีอันมี
 คามากมาย เมื่อกล่าวถึงสภาพของนาคพิภพในคัมภีร์พุทธศาสนาได้กล่าวถึงนาคพิภพพอสรุปได้
 ดังนี้^{๔๑}

๑. นาคพิภพเป็นวิมานที่สำเร็จไปด้วยบุญนิมิต

๒. เมืองนาคพิภพเป็นเมืองที่มีสภาพเหมือนโลกใบหนึ่งที่มีพื้นที่คนไม่มีกรวด มีหญ้าเตี้ยๆ ขึ้น
 ไม่มีแมลงออกฝุ่น พื้นดินนั้นลาดด้วยทรายทอง

๓. บรรยาอากาศภายในเมืองมีอากาศที่เย็นสบาย มีลมพัด มีแสงสว่างจากแก้วมณีและปราสาท
 ราชวังระยิบระยับสวยงามตลอดเวลาอากาศไม่ร้อนไม่หนาวพอดีต่อสุขภาพ

๔. ก่อนจะเข้าสู่เมืองในเมืองมีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีหอมเชิงเทียนมีรูปร่างเหมือนคอรูมีสี
 แดงสลับลาย

๕. เมื่อเข้าไปสู่ภายในเมืองจะพบกับปราสาทราชวัง บางเมืองสร้างด้วยหิน บางเมืองสร้างด้วย
 แก้วมณีและทองคำ

๖. พื้นกระดานที่ปูลาดทำด้วยแก้วไพบลูย์ทั่วทั้งนคร

๗. ในราชวังจะมีปราสาทหลักอยู่ตรงกลาง ซึ่งเป็นที่อยู่ของพญานาคราชผู้เป็นเจ้าของเมืองภายใน
 ปราสาทมีแท่นบรรทมอันเป็นแท่นสำหรับการนั่งหรือการนอนของพญานาคราชสำเร็จด้วยทองคำและ
 แก้วมณีอันงดงามโดยปกติเมื่อพญานาคอยู่ในเมืองจะเนรมิตเป็นมาณพ

๘. ภายในพระราชวังของพญานาคจะมีรัศมีส่องสว่างอยู่ตลอดเวลาประดุจแสงอาทิตย์ในยาม
 เช้ามืดแสงแวววาวเหมือนกับสายฟ้าในกลุ่มเมฆ

๙. ภายในปราสาทราชวังจะมีสระโบกขรณีศักดิ์สิทธิ์อยู่ ๑ สระไม่ไกลจากแท่นสรีโรยาสัน
 เท้าใดนัก มีไว้สำหรับการเล่นพักผ่อนของพญานาคในคราวที่จำเป็นและมีไว้เพื่อเป็นเครื่องหมาย
 กำหนดเขตตาของพญานาคในคราวออกจากเมืองไปสู่โลกมนุษย์ กล่าวคือเมื่อใดก็ตามหากพญานาคขึ้น
 ไปเมืองมนุษย์แล้วผู้ที่อยู่ในเมืองสามารถรู้ว่าพญานาคนั้นไปเผชิญกับอะไรบ้างโดยจะสังเกตจากสีของ

^{๓๙} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๖๑-๖๗๙.

^{๔๐} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๒๑๓ - ๒๑๕.

^{๔๑} พระโสภณวิหารการ (ศิษฐ์ ธรรมโรจน์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์
 พระพุทธศาสนาเถรวาท”, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๘ - ๖๐.

น้ำในสระคือ ถ้าถูกจับและถูกทำร้ายน้ำจะขุ่นมัว ถ้าถูกพญาคูขี้หอมจับไปน้ำจะเดือดพลุ่งขึ้นมา ถ้าถูกหมอ
งูจับไปน้ำจะเป็นสีแดงเหมือนเลือด^{๔๒}

๑๐.ภายในพระราชวังรอบๆ บริเวณสระโบกขรณีและอุทยานจะประกอบไปด้วยหมู่ไม้นานา
พันธุ์ที่ออกดอกส่งกลิ่นหอมฟุ้งอยู่ตลอดเวลาถ้าเป็นไม้ผลก็จะออกผลอยู่ตลอดโดยจะมีผลสุกครั้งหนึ่ง
ผลอ่อนครั้งหนึ่ง ซึ่งผลไม้เหล่านั้นจะมีรสหวานปานรสของผลไม้ในสวรรค์ นอกจากนั้นในพระราชวังยังมีผล
อินทผลัมที่ออกผลเป็นแก้วมณีนอกจากปราสาทแล้วยังมีบ้านเรือนของบรรดาผู้คนในเมืองอยู่
โดยรอบ

๑๑.ในเมืองโดยเฉพาะในพระราชวังของพญานาคจะมีเสียงดนตรีอันเป็นทิพย์บรรเลงอยู่
ตลอดเวลา ทั้งยังมีหญิงนักฟ้อน คือบรรดานางนาคักญญาทั้งหลายพากันฟ้อนรำเพื่อบำเรอพญานาค
นั้นอยู่เป็นนิตย์

๑๒.ที่ประทับของพญานาคราชเป็นทองคำที่หนักพิงที่ทำได้ด้วยแก่นจันทร์ทิพย์

๑๓.ในเมืองพญานาคจะมีอาหารอันเป็นทิพย์คือน้ำคึกก็สำเร็จได้อยู่อย่างบริบูรณ์ไม่เคย
บกพร่อง

๑๔.ในพระราชวังมีธารน้ำเย็นไหลผ่านอยู่ตลอดเวลาและในธารน้ำก็จะเต็มไปด้วยปลาหลากหลาย
ชนิด

๑๕.ในป่าพรรณไม้ก็จะมีนกนานาชนิดที่มีเสียงไพเราะ ส่งเสียงร้องอันไพเราะจับใจและยังมี
นกประเภทนกกระเรียน นกยูง หงส์ นกทูเหว่าร้องและจำแนกอยู่ในสวนอุทยานนั้น

๑๖.ในป่าไม่มีต้นมะม่วง ต้นสาละต้นข่าน้ำว ด้วยช้างและต้นชมพู ต้นคูณและต้นแกฝอยผล
ออกออกเป็นพวงๆ ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วนคร

๑๗.กลิ่นของดอกไม้จะหอมตลบอบอวนรอบๆ สระโบกขรณี

๑๘.ในเมืองพญานาคจะมีทิพย์สมบัติอยู่เป็นจำนวนมาก

๑๙.พื้นดินภายในเมืองนาคราชเรียบเสมอกันไม่มีกรวดทราย มีหญ้าขึ้นเล็กน้อยไม่มีฝุ่น
อากาศเย็นสบาย

๘.มิติรูปร่างของพญานาคในทัศนะพุทธศาสนา ในคัมภีร์พุทธศาสนาได้กล่าวถึง
รูปร่างของพญานาคเป็นงูใหญ่มีลิ้นสองแฉกสามารถแผ่พังพานขนาดใหญ่ได้เวลาแผ่พังพานจะปรากฏ
มีดอกจันทร์บนพังพาน ๓ ดอก พังพานใหญ่สีเหมือนกำของดอกมะลิ^{๔๓} พญานาคบางตนจะมีหงอนสี
แดงบ้าง ขาวบ้าง^{๔๔} ผิวกายพญานาคบางจะเป็นสีเขียวดุจพวงมะลิ^{๔๕} ผิวกายพญานาคบางตนจะมีสี
เขียว สีแดง แล้วแต่ผลบุญของกรรม พญานาคจะมีนัยน์ตาสีแดงและมีดวงตาคัลล่ายเม็ดมะกล่ำ^{๔๖}
รูปร่างของพญานาคแต่ละตนจะมีรัศมีแผ่ชานออกมาตลอดเวลาตามขนาดของรูปร่างแตกต่างกัน
ดังเช่น จัมเปยยนนาคราชจะมีรูปร่างเท่าหงอนไก่ ภูริทัตตนาคราชจะมีรูปร่างขนาดเท่าลำขา สังขปาล

^{๔๒} ชุ.ชา.อ. ๓/๗/๑๙๘.

^{๔๓} ม.ม.อ.(ไทย)๑/๒/๓๓๘.

^{๔๔} ชุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๑๙๘.

^{๔๕} ชุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๑๙๘.

^{๔๖} ชุ.ชา.อ.(ไทย) ๔/๓/๖๑, ๔๗, ชุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๖๗.

นาคราชจะมีรูปร่างขนาดใหญ่เท่าเรือโกนลำหนึ่ง^{๔๗} ส่วนพญานาคคนอื่นๆ จะมีรูปร่างแตกต่างกันไปตามบุญกรรมของตน ในคัมภีร์พุทธศาสนาได้กล่าวถึงพญานาคตรัสว่ามีรูปร่างขนาดใหญ่มาขนาดขดตัวสามารถล้อมเมืองพาราณสีเอาไว้ได้^{๔๘} ส่วนพญานาคคนอื่นๆ เช่น คังเคยยนาคราช พญามุจลินท์นาคราช เอรกปัตตนาคราช สามารถให้อิฐฐานให้รูปร่างให้มีขนาดเล็กหรือใหญ่ได้^{๔๙} รูปร่างของพญานาคถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับแรงอิฐฐานของพญานาคแต่ละตนและบุญกรรมของพญานาคตนนั้นๆ ที่อิฐฐานเนรมิตรูปร่างนั้น

๙. มิติอุปนิสัยพญานาคในทัศนะพุทธศาสนาในคัมภีร์พุทธศาสนาได้กล่าวถึงอุปนิสัยของพญานาคเอาไว้ตามลักษณะนิสัย พอสรุปได้ดังนี้

๑. มีนิสัยโกรธง่าย เนื่องจากพญานาคเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์เดชอำนาจมาก โดยเฉพาะมีพิษที่สามารถทำลายทุกสิ่งได้ จึงทำให้พญานาคเป็นสัตว์ที่โกรธง่ายมากที่สุด ดังเช่น พญานันโทปนันทนาคราช แต่พระพุทธรูปพร้อมพระอรหันต์เหาะข้ามศีรษะก็ทำให้โกรธพระพุทธรูปว่าไม่ให้เกียรติ^{๕๐} จุลทัฬหนาคราชเป็นผู้ที่ไม่ให้อภัยชอบทำร้ายนาคคนอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นพญานาคในโรงบูชาไฟของชฎิล ๓ พี่น้อง^{๕๑} เป็นต้น

๒. มีนิสัยรักความสะดวก เนื่องจากพญานาคอาศัยอยู่ในเมืองใต้พื้นดินหรือน้ำ เมืองพญานาคจึงเป็นเมืองที่สะดวก มีระเบียบไม่สกปรก ประดุจดั่งวิมานของเทพ คังเคยยนาคราชอาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคาโกรธมากที่ผู้คนลงเรือนำเอาอาหารมารับประทานแล้วทิ้งเศษอาหารลงไปแม่น้ำ คิดว่าน้ำของเหลือเดนทิ้งลงบนที่อยู่ของตน จะทำร้ายคนเหล่านั้น^{๕๒}

๓. รู้จักบุญคุณผู้อื่น ดังพญานาคสังขปาลที่ถูกชาวชนบท ๑๖ คนจับไปแล้วอาสารคฤหบดีพบเข้าในระหว่างทางจึงได้ขอให้ปล่อยนาคราชไปด้วยการแลกแก้วว ๑๖ ตัว ทองพวยประมาณ ๒ – ๓ พวย มือและเครื่องนุ่งห่มสำหรับภรรยาของคนเหล่านั้น ซึ่งชาวชนบทเหล่านั้นยินดีปล่อยนาคราชไปฝ่ายนาคนาคเมื่อได้รับการปล่อยตัวแล้วจึงเดินทางไปนาคพิภพด้วยความสำนึกในบุญคุณคฤหบดีอาหาร จึงได้พาบริวารมาอัญเชิญไปนาคพิภพเพื่อไปเสวยสมบัติเป็นเวลา ๑ ปี พออาหารอยู่ได้ครบ ๑ ปี รู้สึกเบื่อหน่าย จึงตัดสินใจบวชเป็นดาบสเพื่อมุ่งหวังจะได้สมบัติเช่นกับพญานาค^{๕๓}

๔. ชอบสะสมสมบัติ ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาได้ระบุว่านาคชอบสะสมสมบัติ ดังคนที่ฝังทรัพย์ไว้แล้วสูญหายไปเพราะพญานาคลักเอาไป ดังที่ว่า “ชุมทรัพย์นั้น ย่อมหาสำเร็จประโยชน์แก่เข้าไปทั้งหมด ในกาลทุกเมื่อที่เดียวไม่เพราะชุมทรัพย์เคลื่อนจากที่ไปเสียบ้าง ความจำของเขาคลาดเคลื่อนเสียบ้าง นาคทั้งหลายลักไปเสียบ้าง ยักษ์ทั้งหลายลักไปเสียบ้าง ผู้รับมรดกที่ไม่เป็นที่รัก

^{๔๗} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๔/๓/๖๘., พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๖๗๑., พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๑๙๙.

^{๔๘} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๔/๓/๔๐.

^{๔๙} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๕/๓๑๕., พุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๙/๒/๓๐-๓๒., พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒-๓/๓๒๓.

^{๕๐} พุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๔๗๘.

^{๕๑} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๔๐๒.

^{๕๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๔๗.

^{๕๓} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๓/๗/๖๘๑.

ชุดเอาไปเมื่อเขาไม่เห็นบ้าง ในเวลาที่เขาสิ้นบุญ ชุมทรัพย์ทั้งหมดนั้น ย่อมสูญไป”^{๕๔} จะเห็นได้ว่า พญานาคเป็นสัตว์ที่ชอบในการสะสมทรัพย์

๕.ชอบอุปถัมภ์ผู้ปฏิบัติธรรมมีเรื่องเล่าว่ามณีกัณฐนาคราชมีความชื่นชมในการปฏิบัติธรรมของดาบสผู้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา^{๕๕} และพญานาคแปลงการเป็นเรือให้ผู้รักษาศีลที่เป็นอุบาสกอุบาสีการข้ามมหาสมุทรไปสู่ฝั่งโดยสวัสดิภาพ^{๕๖}

๖.เป็นสัตว์กลัวครุฑ พญานาคแม้จะมีฤทธิ์มากเพียงใดแต่มีอุปนิสัยกลัวพญาครุฑเพราะครุฑแสวงหานาคเป็นอาหาร นาคทั้งหลายจึงพากันกลัว ดังครั้งเคยยมนาคราชเนรมิตตัวเท่ากับเรือโกลนเพื่อจะทำร้ายมนุษย์ที่พากันทำน้ำคงคาให้สกปรก ดาบสผู้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำต้องการช่วยชีวิตมนุษย์ได้ได้เนรมิตตัวเองเป็นพญาครุฑ พอพญานาคเห็นพญาครุฑเท่านั้นกลัวจนต้องรีบดำน้ำกลับไปอยู่ในเมืองนาคทันที^{๕๗}

๑๐.มิตเกี่ยวกับอาหารของพญานาคในทัศนะพุทธศาสนา สำหรับนาคพิภพโดยทั่วไปจะมีอาหารที่เป็นสัตว์เล็กน้อยคือ กบ เขียด ถือว่าเป็นอาหารประจำของเหล่าพญานาค ดังปรากฏในทศรชาดก ขณะที่พญามหาทศรนาคราชกับจุลทศรนาคราชถูกขับออกจากเมืองได้เที่ยวหาอาหารคือกบเป็นอาหารลูกเด็กขว้างปาและดัดด้วยคำหยาบคายว่า นี่ตัวอะไรมีหางเหมือนเข็มนักกบเขียดเป็นภักษาหาร^{๕๘}

๑๑.มิตแห่งอายุขัยของพญานาคในทัศนะพุทธศาสนา ในคัมภีร์พุทธศาสนาได้กล่าวถึงการสิ้นสุดอายุขัยของพญานาคที่นอกจากถูกพญาครุฑจับกินเป็นอาหารแล้ว พอสรุปเพราะเหตุ ๓ ประการ คือ^{๕๙}

๑.สิ้นอายุขัยเพราะหมดบุญหรือหมดเวลาแห่งบุญที่ตนเองได้กระทำมา พญานาคตนนั้นจะไปจุติในภพภูมิอื่น เช่น สวรรค์หรือโลกมนุษย์ขึ้นอยู่กับความปรารถนา

๒.เพราะตั้งความปรารถนาไว้คือต้องการจะไปเกิดเป็นเทวดาหรือพระอินทร์ พระพรหมหรือแม้แต่โลกมนุษย์ ด้วยการรักษาศีลจึงเป็นเหตุให้ตนได้จุติไปเกิดในภพภูมิตามที่ตนปรารถนา

๓.สิ้นอายุขัยเพราะถูกพญาครุฑจับกินเป็นอาหาร เพราะครุฑเป็นสัตว์ประเภทเดียวที่ทำร้ายพญานาคได้ ซึ่งการสิ้นชีพแบบนี้ถือว่าเป็นอุบัติเหตุของนาค ดังนั้นพญานาคจึงระมัดระวังตัวไม่ให้ประสบอุบัติเหตุเมื่อพบพญาครุฑจะหลบเสีย

จากที่กล่าวมาจะพบว่าพญานาคเป็นสัตว์พิเศษชนิดหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งในแง่ของคติความเชื่อและความเกี่ยวข้องระหว่างพระพุทธเจ้ากับพญานาคราชที่มีความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน ดังนั้น ตามคติความเชื่อเรื่อง “พญานาค” พระพุทธศาสนาจึงเป็นกับเสมือนจะ

^{๕๔} พุ.อ.(ไทย) ๑/๑/๓๐๒.

^{๕๕} พุ.อ.(ไทย) ๓/๔/๒๖.

^{๕๖} พุ.อ.(ไทย) ๓/๓/๒๒๐.

^{๕๗} พุ.อ.(ไทย) ๓/๕/๓๑๕.

^{๕๘} พุ.อ.(ไทย) ๓/๕/๑๑๖.

^{๕๙} พระโสภณวิหารการ (ศิษฐ์ ธรรมโรจน์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๑-๘๒.

ยอมรับการมีอยู่ของพญานาคในรูปของงูในมิติต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วเบื้องต้น จากนั้นไปจะได้กล่าวถึงคติความเชื่อพญานาคนิยมในมิติของคนในสังคมไทยว่ามีความเชื่อต่อพญานาคอย่างไร

๓. คติความเชื่อพญานาคนิยมในสังคมไทย

ตามคติความเชื่อพญานาคในสังคมไทยเชื่อสิ่งลึกลับและความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคได้มีตำนานเล่าขานแพร่หลายในสังคมไทย โดยเฉพาะกลุ่มชาวไทยภาคอีสานเล่าขานเรื่องราวพญานาค โดยเชื่อกันว่าพญานาคอาศัยอยู่ในแม่น้ำโขงและดงคำชะโนด แควจังหวัดนongคายและอุดรธานี ความเชื่อว่าพญานาคมีจริงหรือไม่ก็ยังไม่มีการยืนยันได้ว่ามีอยู่จริงแม้หลวงปู่คำตา สิริสุโท และหลวงปู่จอม ที่ว่าเคยเห็นพญานาคศรีสุโท ก็เป็นเพียงความฝัน^{๖๐} อย่างไรก็ตามก็จะได้กล่าวถึงตำนานความเชื่อเรื่องพญานาคของกลุ่มชาวไทย พอสังเขป ดังต่อไปนี้

๑.ตำนานพระธาตุพนมของจังหวัดหนองคาย มีเรื่องเล่าถึงแห่งกำเนิดพญานาคและการอพยพการจัดกระจายของพญานาค โดยตำนานได้กล่าวว่า “มีพญานาค ๒ ตน เป็นสหายกัน อาศัยอยู่ในหนองแสง ตัวหนึ่งชื่อ “พินทโยนกวดินาค” เป็นใหญ่ที่หัวหนอง ส่วนอีกตัวหนึ่งชื่อ “ธนะมูลนาค” เป็นใหญ่ที่ท้ายหนอง ตอนแรกก็รักชอบพอกัน แต่ต่อมาเกิดความขัดแย้งกันถึงวิวาทกัน สู้รบกันเป็นเวลานานจนในที่สุดพญานาคตัวหนึ่งแยกตัวออกจากหนองแสง เอาอกไถ่เป็นทางลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ ออกของพญานาคตัวใดดินเป็นร่องลึกมากจนเกิดเป็นแม่น้ำโขง ฉะนั้นในตำนานภาษาบาลีจึงผูกคำศัพท์ว่า อูรงคมาสินที แปลความว่า แม่น้ำสายงู นอกจากแม่น้ำโขงแล้ว ยังมีผู้เชื่อว่า แม่น้ำลำคลองต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมีที่มาจากการสร้างของพญานาค^{๖๑} จากตำนานเล่าขานดังกล่าวจึงให้เห็นว่า พญานาคมีที่อยู่ดั้งเดิมอยู่ที่หนองแสง อยู่ใต้เมืองบาดาล ได้สร้างแม่น้ำลำคลองและบ่อน้ำต่าง ๆ

๒.พญานาคสู้รบกับพญาแถนมีตำนานเล่าขานกันว่า ครั้งเมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาคันคาก ได้จุติอยู่ในครรภ์ของพระนางสีดา เมื่อเติบโตใหญ่ได้บำเพ็ญเพียรภาวนา จนพระอินทร์ชมร่างให้เป็นชายหนึ่งรูปงาม พระอินทร์ได้ประทานนางอัครกฤตทวีปเป็นคู่ครอง พญาคันคากและนางอัครกฤตทวีป ได้ศึกษาธรรมและเทศนาสอนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มนุษย์และสรรพสัตว์ครั้งได้ฟังธรรมจากพระโพธิสัตว์คันคากก็เกิดความเลื่อมใสจนลืมนิเวศน์เครื่องบัตพลี พญาแถน ซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้ก่อกำเนิดเผ่าพันธุ์และบันดาลน้ำฝนแก่มนุษย์ พญาแถนจึงไม่ได้รับเครื่องบัตพลีจากมนุษย์และสรรพสัตว์ รวมทั้งเทวดาที่เคยเข้าเฝ้าเป็นประจำ ไปฟังธรรมกับพญาคันคากจนหมดสิ้น จึงบังเกิดความโกรธแค้นยิ่งนัก พญาแถนโกรธแค้นที่เหล่ามนุษย์และสรรพสัตว์หันไปบูชาพญาคันคาก จึงสาปแช่งเหล่ามวลมนุษย์ไม่ให้มีฝนตกเป็นเวลาเจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน ทำให้เกิดความแห้งแล้งไปทุกหย่อมหญ้า เหล่ามวลมนุษย์จึงได้เข้าเฝ้าพระโพธิสัตว์ทูลถามและขอความช่วยเหลือ พญาคันคากรู้ด้วยญาณจึงบอกมนุษย์ว่าเพราะพวกเจ้าไม่บูชาพญาแถน ท่านจึงพิโรธ จึงบันดาลให้มี

^{๖๐} ลอง ธารา, คำชะโนดเมืองพญานาค, (กรุงเทพมหานคร: อ้นรรพี, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๙.

^{๖๑} วิสันต์ ท้าวสูงเนิน, ตำนานอันเร้นลับจากสายธารแห่งลำน้ำคางที่มหัศจรรย์เหลือเชื่อบั้งไฟพญานาค, (นนทบุรี: วี.ที.เอส, ๒๕๔๘), หน้า ๓๒.

ฝนตกมา ความแห้งแล้งมีมาเจ็ดปี พญานาคเป็นใหญ่ในเมืองบาดาลได้เข้าเฝ้าพระโพธิสัตว์คัคคาก พอดี ได้รับฟังขณะนั้นจึงยกทัพบุศวรรค โดยไม่ฟังคำทัดทานของพระโพธิสัตว์คัคคาก พญานาคก็พา แพ็กกลับมาและบาดเจ็บสาหัสด้วยอาวุธของพญาแถน พระโพธิสัตว์คัคคากเกิดความสงสารเห็นว่า พญานาคทำไปด้วยความต้องการขจัดความทุกข์ให้เหล่ามวลมนุษย์ จึงได้ให้พรแก่พญานาคและเหล่า บริวารว่า “ขอให้บาดแผลเจ้าทั้งกายให้หายขาด กลายเป็นหลวตลายงามดังเกล็ดมณีแก้ว หงอนจงใส แพรศแพรวเป็นสีเงินยวง ความเจ็บปวดทั้งปวงจงเหือดหายไปจากเจ้า อันว่าตัวเจ้านั้นต่อแต่นี้ให้ศรี ชื่น เป็นตัวแทนความเย็นในเวนแก้วแท้” นับจากนั้นเป็นต้นมาพระพญานาคได้บวราณาตนเป็นข้าช่วง ใช้พระโพธิสัตว์ไปทุกๆ ชาติ แต่ความแห้งแล้งยังคงอยู่กับเหล่ามวลมนุษย์ พระโพธิสัตว์คัคคากจึงได้ วางแผนบุศวรรค โดยให้พญาปลวกก่อจอมปลวกสู่เมืองสวรรค พญาแมงงอด แมงเงาเจ้าแห่งพิช (แมงป่องช้าง) ให้จำแลงเกาะติดเสื้อผ้าพญาแถน พญานาคให้จำแลงเป็นตะขาบน้อยซ่อนอยู่ในเกือก พญาแถน เมื่อองพระโพธิสัตว์คัคคากให้สัญญาจึงได้กัดต่อยปล่อยพิช พญาแถนพ่ายร้องบอกให้พระ โพธิสัตว์คัคคากปล่อยตนเสีย แต่พระโพธิสัตว์คัคคากกลับบอกว่าขอเพียงพญาแถนผู้เป็นใหญ่ให้พร ๓ ประการ

- ๑.ให้ฝนตกลงมาตามฤดูกาล เหล่ามวลมนุษย์จะจุดบั้งไฟบวงสรวงพญาแถน
- ๒.แม้ว่าฝนตกลงมาดั่งใจมาดแล้วให้ในทุ่งนามีเสียงกบเขียดร้อง
- ๓.เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นแล้ว (ยุงข้าว) ตัวข้าพญาคัคคากจะส่งเสียงว่าวธนูให้พ่อฟังเป็น สัญญาณว่า ปีน้นข้าวอุดมสมบูรณ์

เมื่อพญาแถนได้ฟังคำขอพร ๓ ประการ จึงได้ให้พรตามปรารณานับแต่นั้นมากลางเดือนหก ของทุกๆ ปี ชาวอีสานจะร่วมกันทำบั้งไฟแห่ไปรอบๆ หมู่บ้านแล้วจุดบูชาพญาแถน แล้วบนบั้งไฟนั้น มักจะประดับด้วยรูปปั้นของพญานาค เพื่อให้พญานาคไปบอกพญาแถนว่า ถึงเวลาให้ฝนตกต้องตาม ฤดูกาลแล้ว^{๒๒}

จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทยโดยเฉพาะภาคอีสานมีความเชื่อเรื่อง พญานาคว่าเป็นเทพศักดิ์สิทธิ์เป็นที่มาแหล่งกำเนิดของแม่น้ำโขง และเป็นที่มาที่ทำให้เกิดสายฝนตก ลงมา จึงได้มีการสร้างบั้งไฟที่มีรูปของพญานาคด้วย แม้แต่ตามอุโบสถวิหารในพื้นที่นั้นจะปรากฏรูป พญานาคตามบันไดพุทธสถานต่างๆ โดยคนไทยก็ยังมีความเชื่อว่า “พญานาค” เป็นสัตว์ที่คอย ค้มครองพระพุทธศาสนา

๔. วิเคราะห์พลวัตกระแสพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์

๑.วิเคราะห์กระแสพญานาคเชิงศิลปกรรม ในแง่พญานาคทางศิลปกรรมสะท้อนถึง ความรู้สึกจินตนาการของผู้พยายามที่อธิบายลักษณะของพญานาคให้เห็นเป็นรูปธรรมเชิงการ ถ่ายทอดรูปพญานาคที่ผู้สร้างมีความเชื่อ ซึ่งผู้สร้างพยายามจะถ่ายทอดศิลปกรรมพญานาคใน รูปลักษณะเชิงคติความยิ่งใหญ่ซึ่งจะเห็นว่าผู้สร้างพยายามจะอธิบายถึงความยิ่งใหญ่ของพญานาคจึง สร้างพญานาคให้ปรากฏว่ามีพญานาคล้อมรอบกำแพงวัดหรืออุโบสถด้วยรูปปฏิมารวมในสถานที่

^{๒๒}วิสันต์ ท้าวสูงเนิน, ด่านอันธวัชจากสายธารแห่งลำน้ำคงที่มหัศจรรย์เหลือเชื่อบั้งไฟพญานาค , หน้า. ๗๖ - ๗๗.

สำคัญทางพระพุทธศาสนา และอีกประการหนึ่งสร้างรูปพญานาคในสถานที่สำคัญทางศาสนาอย่างนั้น ก็ด้วยความเชื่อว่าพญานาคมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแต่ด้วยอัตภาพที่ตนเป็นสัตว์เดรัจฉานไม่สามารถบวชได้จึงขอให้มีคำว่า “นาค” สำหรับผู้ที่บวชในพุทธศาสนาให้ใช้เรียกผู้ที่บวชว่า “นาค” จึงเป็นแรงจูงใจทำให้ผู้สร้างปฏิมากรรมทางด้านศิลปกรรมจึงมีการสร้างรูปพญานาคที่บันไดพระอุโบสถ เพื่อชี้ให้เห็นว่าพญานาคคอยคุ้มครองพระพุทธศาสนา บางครั้งเราจะเห็นว่าผู้สร้างประติมากรรมจะนิยมสร้างพญานาคที่อยู่ใกล้กับริมแม่น้ำก็จากคติความเชื่อที่ว่าพญานาคอาศัยอยู่ที่เมืองบาดาลที่อยู่ใต้น้ำ ถ้ามองในแง่คติธรรมพญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งความโกรธ สำหรับแม่น้ำเป็นสัญลักษณ์แห่งความรุ่มเย็น ดังนั้นเมื่อมีความโกรธก็ต้องแสวงความความรุ่มเย็นเข้ามา หรือแถมหนึ่งพญานาคเหมือนกับสัญลักษณ์ผู้ที่จะต้องข้ามห้วงบ่วงแห่งกิเลสเพื่อหลุดพ้นจากอาสวะคือน้ำ ผู้สร้างปฏิมากรรมจึงพยายามที่สร้างรูปพญานาคท่ามกลางแม่น้ำเหมือนจะข้ามพ้นบ่วงแห่งอาสวะ

๒.วิเคราะห์เชิงกระแสพญานาคเชิงประเพณี ในรูปแบบของความเชื่อหรือศรัทธาของมนุษย์ ได้มีการสร้างการเปรียบเทียบระหว่างความดีที่มนุษย์ควรสร้างหรือทำความดีที่เกิดขึ้น มนุษย์เชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐที่จะสามารถทำความดีที่เหนือกว่าสัตว์หรือพญานาคได้ในแง่ความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ในยุคที่สังคมเริ่มเสื่อมประเพณีที่ติดมากับกระแสนิยมของสังคมยุคใหม่ จึงทำให้เกิดกิจกรรมการสร้างประเพณีนิยมรูปแบบใหม่เพื่อให้มองเห็นเป็นสัญลักษณ์ของการสร้างความดี เช่น ประเพณีบวชนาค เป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาว่าผู้ชายต้องเข้าบวชเมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ เพื่อทดแทนบุญคุณของพ่อแม่ จึงมีการจัดพิธีกรรมทำขวัญนาค เพื่อให้เห็นว่าผู้จะบวชได้รู้สำนึกบุญคุณผู้มีพระคุณ เป็นต้น กระแสในการจัดประเพณีไหลเรือไฟ เกิดขึ้นเพราะมีคติความเชื่อศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ณ หาดทรายริมแม่น้ำ ซึ่งก็เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ดูแลรอยพระบาทและอีกประการหนึ่งก็เป็นการบูชาพญานาคด้วย และก่อให้เกิดกระแสประเพณีขอฝนตามคติความเชื่อของคนอีสานว่ามีการจัดประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งปล่องบั้งไฟก็สร้างรูปลักษณะเหมือนกับพญานาคจุดขึ้นฟ้าเพื่อให้พญาแถนได้ให้ฝนตกต่อชาวโลก

๓.วิเคราะห์เชิงกระแสนิยม จะเห็นได้ว่าตามคติความเชื่อเรื่องพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์กับความเชื่อในระหว่างเทศกาลออกพรรษา คนไทยมีความเชื่อว่ามีบั้งไฟพญานาคที่ลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งจากการวิเคราะห์มีนักนิเวศวิทยาที่มาพิสูจน์ว่าน่าจะไม่ใช่บั้งไฟพญานาค น่าจะเป็นก๊าซที่เกิดจากซากสัตว์ที่ถมในแม่น้ำโขงจึงทำให้มองเห็นว่ามีไฟลอยขึ้นมา บ้างก็มีความเชื่อว่าเป็นไฟป็นจากอีกฝั่งหนึ่งทำให้มองเห็นเป็นแสงไฟพุ่งขึ้นมา แต่อย่างไรก็ตามการที่จะพิสูจน์ความจริงว่าเป็นบั้งไฟพญานาคจริงหรือไม่ก็ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้จริง แต่สิ่งเหล่านี้ก็ก่อให้เกิดระบบกระแสใหม่หรือพลวัตใหม่ในกระแสนิยมพญานาคในยุคโลกาภิวัตน์นั้น คือทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมหรือเชิงคติความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคขึ้นมา และอีกประการหนึ่งถ้าจะมองคติความเชื่ออีกที่หนึ่งคือคำชะโนด ซึ่งในระบบของทุนนิยมก็จะมองในแง่ทางด้านเศรษฐกิจกับคติความเชื่อเรื่องพญานาค ซึ่งถือว่าปัจจุบันนี้คำชะโนดเป็นกระแสนิยมของผู้ที่มีความเชื่อว่าคำชะโนดเป็นเมืองพญานาค ก็จะมีการสร้างแหล่งท่องเที่ยวขึ้นมาใหม่และทำให้เกิดเศรษฐกิจหมุนเวียนเชิงความเชื่อขึ้นมาใหม่

๕. สรุป

คติความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคหรือมีการเล่าขานในตำนานเกี่ยวกับงูใหญ่ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับพญานาคอย่างมาก ซึ่งจะมีการกล่าวถึงพญานาคที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและการบวชในพระพุทธศาสนา และความศรัทธาของงูหรือพญานาคที่เบียดเบียนพระสงฆ์ที่ปฏิบัติกิจสงฆ์จึงให้พระสงฆ์ได้หลีกเลี่ยงที่ได้รับความเดือดร้อนจากภัยที่เกิดขึ้นจากพญานาคหรืองูโดยไม่ผิดพระวินัยในระหว่างเข้าพรรษา และในตำนานการกล่าวขานถึงพระพุทธเจ้าได้ทดสอบทรมานพญานาคที่เป็นพญานาคอันธพาลในที่พักอาศัยของชฎิล ๓ พี่น้อง จนเป็นเหตุให้ชฎิล ๓ พี่น้องได้ของบวชในพระพุทธศาสนาและเป็นการสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนายังมีคติความเชื่อเรื่องพญานาคว่ามีอยู่จริง ซึ่งพญานาคอาจจะเป็นสัตว์กึ่งเดรัจฉานกับเทวดา ดังนั้นแม้ว่าปัจจุบันมีผู้ที่มีความเชื่อในเรื่องความอัศจรรย์ในสถานที่ต่าง ๆ เกี่ยวกับพญานาคได้แสดงฤทธิ์เอาไว้ให้ปรากฏและก็มีชาวพุทธมีความเชื่อว่าพญานาคมีอยู่จริงตามตำนานที่เล่าขานและที่ปรากฏในตำนานพุทธประวัติแต่อย่างไรก็ตาม เรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคก็สร้างให้เกิดกระแสลัทธิพญานาคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์เป็นกระแสที่โลกเชื่อมโยงทางด้านวัฒนธรรมที่มีคติความเชื่อร่วมกันระหว่างความเชื่อศาสนาและความเชื่อของชุมชน หรืออีกมุมหนึ่งเป็นความเชื่อมโยงความเชื่อพุทธกับพราหมณ์ที่มีความสัมพันธ์กันในแง่ของการแบ่งแยกระหว่างศาสนา หรืออีกประเด็นหนึ่งที่ชี้ให้เห็นก็คือมนุษย์กับสัตว์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันในยุคโลกาภิวัตน์ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ต้องมีการกระทำที่สื่อถึงความเป็นอันเดียวกัน

บรรณานุกรม

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎกและหนังสือทั่วไป

กรมการศาสนา. พระไตรปิฎก ฉบับหลวง, พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๑๕

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุต ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระสังฆมณฑลสังฆมณฑล. ปรมัตถสังคหะ มหาวชิราวุธมณฑลสังคหะ. ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ . พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสังฆมณฑลสังคหะ, ๒๕๕๑

พระสังฆมณฑลสังคหะ. วชิราวุธมณฑลสังคหะ. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒.

พิเชษฐ์ บัวคอม. หมู่บ้านหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์. อุดรธานี: สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอบ้านดุง, ๒๕๔๙.

วิสันต์ ท้าวสูงเนิน . ตำนานอันเร้นลับจากสายธารแห่งลำน้ำดงที่มหัศจรรย์เหลือเชื่อบังไฟ

พญานาค. นนทบุรี: วี.ที.เอส., ๒๕๔๘.

หนังสือภาษาอังกฤษ / English texts

Monier-Williams, (๑๙๗๖)..A Sanskrit-English Dictionary. .Delhi: MolitalBanaresidass

๒.วิทยานิพนธ์

พระโสภณวิหารการ (ศิษฐ์ ธรรมโรจน์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องพญานาคในคัมภีร์
พระพุทธานุสาสนาเถรวาท”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๔.

สุพิชญ์ จินดาวัฒนภูมิ. “ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานสองฝั่งโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙
จนถึงปัจจุบัน)” , วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ไทย. บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๒.